

Gramatografie a lexikografie (humanistické období)

Gramatiky: Polemika o podobě českého jazyka v Novém zákoně vedla k sestavení první české mluvnice, pojednávající z velké části o problémech překladu bible. Tato první česká gramatika nazvaná *Grammatyka česká* vyšla roku 1533 v Náměšti nad Oslavou. Jejími autory byli **Beneš Optát, Petr Gzell, Václav Philomates**. Skládala se ze dvou částí: Orthographia a Etymologia. Autorem Ortografie je Beneš Optát. V ní je podáno poučení o všech českých hláskách a o způsobu jejich psaní. Optát zde v podstatě kodifikuje pravopisný úzus bratrský (až na malé výjimky při psaní velkých písmen). Poté následuje pojednání o interpunkci, v němž se zavádí trojstupňová interpunkce (tečka-dvojtečka-čárka) a poučuje se o užívání otazníku, rozdělovacího znaménka a závorek. Třeba poznamenat, že je to první poučení o interpunkci vůbec. Etymologii napsal Václav Philomates. Termínem Etymologia se tehdy rozuměla jakási nauka o jazykové správnosti. Východiskem této části jsou poznatky získané při překládání Nového zákona. Popisované dílo tedy ještě není soustavným popisem jazyka, gramatika v našem pojetí, nýbrž uspořádaný souhrn pravopisných pravidel a stylistických rad. Ale představuje úspěšný pokus o vystižení některých problémů soudobého spisovného úzu vyššího stylu na obecné rovině. (Jen v několika případech se objevují pokusy usměrňovat úzus podle individuální představy: Philomates např. navrhuje odlišovat u adjektiv a zájmen feminin akuz. od instr.: akuz. *míru dobrú* X instr. *tou měrou*. Ve výkladu nacházíme partie psané latinsky (zvl. Phil.). O tom, že byla gramatika oblíbena, svědčí její několikeré vydání: 1543, 1588, 1643.

První česká gramatika zaujala **Jana Blahoslava** (význačný činitel Jednoty bratrské a později též její biskup). Také jeho dovedla ke gramatice především činnost překladatelská. Blahoslav nejprve velmi podrobně okomentoval celou *Grammatyka českou* a nakonec k ní připojil vlastní poznámky, jež nazval *Přidání některých věcí k Grammatyce české příhodných*. Tato pozorování o jazyce shromažďoval téměř dvacet let. Rukopis (nazývaný *Grammatica česká*) ukončil v r. 1571 a téhož roku v Mor. Krumlově zemřel. Blahoslavovo *Přidání* je opět jen soubor poznámek k různým problémům rozčleněný do 7 oddílů. Pro naše potřeby je poučný oddíl třetí o cizích slovech. Blahoslav se nebrání přejímání cizích slov, ale nemá být samoúčelné. Měla by se přejímat taková slova, která jazyk potřebuje k přesnějšímu vyjadřování. Existují-li užaslní domácí slova stejného významu, má se jim dávat přednost před cizími. Za potřebné považuje odborné termíny (např. lékařské), zčásti i řemeslnické, ale nepovažuje velké množství něm. řemeslnických termínů u nás užívaných za velkou výhodu. Připouští, že u těch, kteří si zároveň s řemeslem osvojili německou terminologii, je to třeba tolerovat, ale nevidí důvod, proč by se v tom mělo dále pokračovat. V jiných oddílech zase

Blahoslav představuje svůj názor na jazyk bible. Bible má být psána vysokým stylem, obraty a tvary z mluveného jazyka do ní nepatří, dialektismy jsou zcela nevhodné. V samostatném oddíle věnuje Blahoslav pozornost dialektům. Za dialekty ovšem považuje jednotlivé slovanské jazyky nebo jejich skupiny. Jejich třídění se od dnešního liší. Ale mnohem cennější je jeho konstatování diference dialektu českého. Základní rozdíl vidí mezi Čechami a Moravou. Upřednostňuje hláskové podoby české („*Moravané, ačkoli českým jazykem mluví, však ne tak pěkně a slušně vyřikají slov někteří*“), a je-li mezi Čechami a Moravou lexikální diference, zastává se podoby české a moravskou považuje za nevhodnou a nekulturní (*Čechové řkou pěkným slovem hlemežd', Moravci mrzutě slimák*). Blahoslav také poukazuje na rozdíly mezi dialekty. V duchu starší tradice zařadil do svých výkladů příklady vzorného vyjadřování: různé citáty, sbírku přísloví, která obsahuje jednak přísloví zděděná od Matěje Červenky, jednak přísloví, která získal sám z jiných pramenů. Protějškem těchto doporučených stylových ozdob jsou ukázky nevhodných obrátů a nedokonalých překladů, které vybral z různých (starších i soudobých) překladů bible. Za nejzávažnější nedostatek považuje pronikání hovorových prvků, které se v té době šířily v mluveném jazyce, do jazyka biblického překladu. Do svých pozorování zahrnuje také kritiku stylu dobových a starších autorů. Jsou to bystré postřehy, které mnohdy dobře vystihují stylové nedostatky jednotlivých autorů (mezi ně patří přílišná závislost na latinském nebo řeckém způsobu vyjadřování, záliba v individuálních neologismech atd.). Blahoslavovo dílo nevyšlo ve své době tiskem. Její první edice byla pořízena až v minulém století a druhá v r. 1991, a to editory D. Šlosarem, M. Čejkou a J. Nechutovou. Tato edice je srozumitelná a spolehlivá. – Blahoslavovo pojetí jazykové správnosti a dobrého stylu mělo velký ohlas mezi dobovými autory a výrazně ovlivnilo další jazykovou praxi. Jeho překlad Nového zákona se stal normou pro další překladatele (dohromady tvoří tyto překlady Bibli kralickou).

Na teoretických pracích o jazyce se i v této době podílel Emauzský klášter. Poslední utrakvistický superior kláštera Na Slovanech **Matouš Benešovský Philonomus** napsal dílo *Grammatica Bohemica* (1577), v němž se pokusil postihnout českou paradigmatickou. (Nově ji vydal r. 2003 O. Koupil.) Je také autorem „prvního onomastického slovníku“, ovšem výběrového – *Knížka slov českých vyložených...* (1578). Je to zároveň první pokus o etymologický výklad českých slov.

Ovšem první skutečnou českou mluvnici – podle našich dnešních měřítek – je *Grammaticae bohemicae libri II* od **Vavřince Benedikta Nudožerského** z r. 1603. Tato gramatika se stala základem, z něhož vycházely další popisy češtiny. Úvodní poznámky pojednávají o výslovnosti a pravopisu, první kniha pojednává o tvarosloví a druhá o syntaxi jednoduché

věty. Mluvnická soustava, která je tu popisována, odpovídá standardu Bible kralické, ale vedle toho se autor zmiňuje o podobách hovorových (o výslovnosti *ej* vedle *y*, o úženi v adjektivních tvarech – *dobrýho*, o skloňování posesivních adjektiv podle složené deklinace – např. jmenný tvar gen. sg. *Janova* X složená dekl. *Janového*). Důležité: jde o první komplexní popis. Neřídila se pouze schématem dobových gramatik latiny, nýbrž věnovala pozornost i jevům, které v latině obdobu nemají (rozdíl mezi dokonavými a nedokonavými slovesy atd.). Nudožerský opírá svůj popis jazykového materiálu o skutečný dobový úzus a nesnaží se jej násilně regulovat. V případě uvádění dubletních tvarů a podob se pokouší i o jejich stylistické hodnocení. – Gramatika vyšla v r. 2000, vydala ji Nancy Smith, Američanka žijící v Německu.

Latinsko-český slovník z r. 1560 je dílem T. Rešela (Reschelius). Vznikl na základě slovníku P. Dasypodia *Dictionarium latinogermanicum et vice versa germanicolatinum* z r. 1537. Vrcholem humanistické lexikografie jsou slovníky **D. Adama z Veleslavína** *Nomenclator quadrilinguis* a *Sylva quadrilinguis* (1598): uvádějí lat., řec. a něm. ekvivalenty č. slov a představují reprezentativní průřez dobovou slovní zásobou. Věcně řazený *Nomenclator* obsahuje přes 5000 substantiv a asi 1700 adjektiv, abecedně řazená *Sylva* uvádí také slovesa. Zvláštností je sedmijazyčný (latinsko-italsko-německo-charvátsko-maďarsko-polsko-český) slovník P. Lodereckera z r. 1605. Vznikl doplněním Vrančícova pětijazyčného slovníku (Benátky 1596).